

سید غلام مصطفیٰ دی تفسیر سورہ یوسف مطبوعہ ۱۸۸۶ء (پنجابی تفسیری ادب دی اک لازمی کڑی)

محمود الحسن بزمی، اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

Abstract

In this article the writer reveals that many prominent Punjabi Poets wrote Poetic Commentary of Sura Yousaf (Para of Holy Quran). Some of them present their translation or commentary along with Quranic text while many of them only narrated the story of Hazrat Yousaf Alaihus Salam using poetic form of masnavi. The author of the article selected an unknown Punjabi poet naming Syed Ghulam Mustafa who published his commentary in 1303 after Hijra and 1886 A.D. The author presented his analytical study of this book and highlighted the poets great Contribution towards Quranic Translations during colonial Punjab. The writers of Punjabi literary histories are still unaware of his book.

قرآن مجید کلامِ حمید عربی زبان وچ نازل ہويا مسلمان صرف عرب وچ نہیں وسدے سن سگوں پوری دُنیا وچ وسن والے مسلماناں لئی اوہناں دیاں زباناں وچ قرآن مجید دا ترجمہ کیتا گیا تاں جے اوہ اپنے مالکِ حقیقی دے احکامات چنگی طرح جان لین قرآن مجید دا ترجمہ تے تفسیر بہت ساریاں زباناں وچ کرن دا آہر کیتا گیا پنجابی زبان وی نہ صرف برصغیر پاک و ہند دے اک وڈے علاقے پنجاب سگوں دو جے ملکاں وچ رہن والے پنجابی لوکاں دی زبان اے ایس لئی پنجابی وچ قرآن مجید دے مکمل ترجمے تے تفسیراں مکھن دا پر بندھ کیتا گیا ایس توں اڈ مختلف پاریاں تے سورتاں نوں وی چُن کے اوہناں دا ترجمہ تے تفسیر کرن دا آہر کیتا گیا ایہنیاں سورتاں وچ ”سورہ یوسف“ اک اجیہی سورت اے جس دا ترجمہ تے تفسیر ہر پنجابی شاعر نے کرن دی سلاہن جوگ کوشش کیتی ایہدے لئی عام طور تے دو صورتاں ورتارے وچ لیاندیاں گئیاں:

- ☆ سورہ یوسف دا قرآنی متن دیکے تھلے ترجمہ تے فیروہدی وضاحت لئی تفسیر کیتی گئی تے ایہدے لئی قرآن مجید دیاں مختلف تفسیراں، کتب حدیث تے اقوال صحابہ توں استفادہ کیتا گیا۔
- ☆ سورہ یوسف دا مکمل متن دین دی تھاں صرف شعری داستان دی صورت وچ پورا واقعہ بیان کردتا گیا تے اپنی گل توں مدلل بنان لئی حسب ضرورت قرآنی آیتاں درج کردتیاں گئیاں۔

ایہہ طریقہ بہت دیرتوں چلیا آ رہیا اے ایس لئی پئی قرآن مجید وچ پنجابی ترجمے دی روایت فارسی اُردو توں وی پہلاں شروع ہو چکی سی۔ اورنگ زیب عالمگیر دے عہدہ وچ ۱۰۷۰ھ دے لگ بھگ حافظ برخوردار نے سورہ یوسف دا پنجابی ترجمہ نواب جعفر خاں دی فرمائش تے کیتا سی۔ بقول ڈاکٹر انعام الحق جاوید ایہہ درست نہیں بلکہ مولوی عبداللہ عبدی ترجمے دا کم شروع کر چکے سن بہر حال حافظ برخوردار نے اپنے ترجمے بارے آکھیا:

قصہ جوڑ مرتب کیتا برخوردار بیچارے جان لوے سال ہزاراں تے کامل گزرے سارے
میں نیتاں دے نال پروئے جن جن لعل یگانے تاں ایہہ ہار مرتب ہویا عالمگیر زمانے لے
فیر ۱۵۷۴ وچ یوسف نامہ لکھیا گیا اوس توں بعد ہر قابل ذکر شاعر اپنے علم تے بیان موجب ایس روایت نوں اگے
ودھا وندا نظر آندا اے۔ ایس حوالے نال کجھ کاوشاں دا مختصر ویروا کیتا جاند اے۔

احسن القصص (تفسیر سورہ یوسف) ایس سرناویں پٹھ حافظ برخوردار وی یوسف زلیخا، مولوی غلام رسول دی احسن
القصص، بوٹا گجراتی تے مولوی نبی بخش حلوائی دیاں لکھیاں کتاباں ذکر جوگ نیں۔

قصص المحسنین (تفسیر سورہ یوسف) ایس طریق نال قصہ نظممان والے شاعراں وچ مولوی عبدالستار، مولوی محمد دلپزیر،
مولوی محمد حبیب اللہ، مولوی کرم الہی، عبدالرحمن درد تے مولوی ازہر بھیروی قابل ذکر نیں۔

گلزار یوسف (تفسیر سورہ یوسف) گلزار دا مطلب پھلواڑی یا پھلاں دی سر زمین اے یعنی سورہ یوسف وچ تھیں
تھیں ونون رنگاں دے کھڑے ہوئے پھلاں بارے جانکاری لین لئی قصہ نظمیا گیا اے۔ گلزار یوسفی دے شاعراں وچ مولوی
فیروز الدین فیروز، دلپزیر بھیروی تے فضل احمد خسر واپنا حصہ پاندے نظر آندے نیں۔

قصہ یوسف زلیخا (تفسیر سورہ یوسف) ایس حوالے نال فضل شاہ نواں کوٹی (۱۳۰۲ھ)، عبدالحکیم (۱۸۰۳ء) دی جامی
دی طرز تے مثنوی یوسف زلیخا، غلام سکندر (پ ۱۸۱۸ء) دائم اقبال دائم تے ڈاکٹر منظور احمد ابن مولوی دلپزیر دی سست سوسفیاں
دی ضخیم ”یوسف زلیخا“ ذکر جوگ نیں۔

تفسیر سورہ یوسف دا سرناواں دیکے تفسیر کرن والے تھلے دتے پنجابی شاعر اپنی قادر الکلامی، قرآن فہمی تے علمی فضیلت
دا بھرواں نمونہ پیش کردے نیں:

بحر العشق یعنی تفسیر معروف بہ سورہ یوسف از مولانا محمد صدیق لالی۔ ایہہ کتاب مثنوی یوسف زلیخا دے طور تے دی

مشہور اے۔

تفسیر سورہ یوسف المسمی بہ التحقيق الایق فی قصہ یوسف الصديق از مولوی محمد سلیمان ڈومیلوی۔

تفسیر سورہ یوسف از حاجی چراغ دین جونے کے

تفسیر سورہ یوسف از سید غلام مصطفیٰ سکندر موضع بھکھیوال ضلع ہوشیار پور چچین ورہا ۱۳۰۳ھ مطابق ۱۸۸۶ء۔

ترجمہ سورہ یوسف از مولوی محمد دین واعظ، مطبوعہ بہادر چند سیالکوٹ ۱۳۲۲ھ/۱۹۰۴ء

غیر مطبوعہ سورہ یوسف دیاں تفسیراں وچ اک پنجابی مفسر سراج دین شامل نیں۔ عبدالغفور قریشی ۲ احمد یار مرالوی دی

تفسیر سورہ یوسف دی دس پاندے نیں۔

سورہ یوسف دیاں ایہناں دکھ دکھ تفسیری کاوشاں دا تعارف کروا کے اسیں سید غلام مصطفیٰ دی تفسیر سورہ یوسف دا تجزیاتی مطالعہ کردے آں اوہناں دی تفسیر سورہ یوسف مکمل قرآنی متن نال شگاریا ہویا قصہ حضرت یوسف علیہ السلام دامن کچھواں بیان اے۔ ایس تفسیر دا انداز اک واقعاتی قصہ یا داستان نوں پنجابی نظم وچ بیان کرنا اے۔

ٹائٹل:

تفسیر سورۃ یوسف از سید غلام مصطفیٰ دا نظراں پٹھ نسخہ ویکھن نال پتہ لگدا اے پئی ایہدے ٹائٹل والے صفحے اُتے حلی حرفاں وچ سرناواں انج لکھیا گیا اے۔

تفسیر سورہ یوسف بزبان پنجابی ۱۳۰۳ھ ۱۸۸۶ء

سبھ توں اُتے ”لحن نقص عليك احسن القصص“ لکھیا اے ایس توں بعد مصنف داناں ”تصنيف لطيف جناب سید غلام مصطفیٰ صاحب مدظلہ سکنہ موضع بہاہیوال (بھکھیوال) ضلع ہوشیار پور تہانہ (تھانہ) دسواہ اک مربع خانے وچ کتاب داناں ”تفسیر سورہ یوسف بزبان پنجابی ۱۳۰۳ھ“ لکھیا کیا ایس خانے وچ پھلکاری کیتی گئی اے۔ فیر بفرمائش تاجران باتیز فقیر اللہ عبدالقادر عبدالعزیز کلیم اللہ دے ناں لکھے گئے ہیں ایس توں تھلے کالے خانے وچ ”در مطبع محمدی واقع لاہور طبع شد“ تے ۱۸۸۶ء درج اے۔ ٹائٹل والے صفحے دی مرکزی عبارت دے چار چو فیروے اک وڈی کالے رنگ دی جدول جیہدے وچ چٹے حرفاں وچ آیت قرآنی لایستوی اصحاب النار و اصحاب الجنة (سورہ بقرہ دیاں آخری آیتاں) چھوٹی چٹی جدول وچ کالے رنگ دے حرفاں وچ سورہ الغاشیہ لکھی گئی اے چونہواں نکراں وچ اک نشان بنیا ہویا اے۔ جیہڑا دولفظاں ”اللہ“ ”محمد“ نوں ملا کے پھل دی کلی دی صورت وچ بنایا گیا اے۔

کتابی متن دا جائزہ لین نال پتہ لگدا اے پئی ایہہ نسخہ اپنی املا، ماخذ اں پاروں کجھ وضاحت طلب خصائص رکھدا اے جہناں دا مختصر ویروال ایس طرح اے:

پرانی املا:

ایس لکھت دی املا اج کل متروک ہو چکی اے پڑھن لکیاں مشکل محسوس ہوندی اے پرتھوڑی جیہی کوشش نال لفظاں دی سمجھ آ جاندی اے۔ بچ (بھیج) سبھنا ندا (سبھناں دا) بین (ہیں) کہاؤں (کھاؤں) لکھہ لکھہ (لکھ لکھ) گھر (گھر) پھر (پھر) تہیں (تھیں) رکھدا (رکھدا) باران (باراں) باجھوں (باجھوں) دیکھیاں (دیکھیاں) بہی (بھی) ٹھر (ٹھر) بیجری (بے خبری) اتھوں (اتھوں) چھاپ (چھاپ) کھوہ (کھوہ) پھر اوندے (پھر اوندے) وکھال (وکھال) سبہ کجہ (سبھ کجھ)۔ ایس مضمون وچ پرانی پنجابی املا دے لفظاں نوں اساں پڑھن والیاں دی آسانی لئی جدید پنجابی املاء وچ منتقل کردتا اے۔

بنی اسرائیلی روایات:

سید غلام مصطفیٰ اپنی تفسیر سورۃ یوسف وچ بنی اسرائیلی روایات دا ورتارا کردے نیں۔ بقول حافظ محمد سجاد تترالوی: ”اسرائیلیات سے مراد وہ روایتیں ہیں جو اسرائیلی ذرائع سے ہم تک پہنچی ہیں بعد میں یہ اصطلاح اور زیادہ عام ہو گئی اور

تمام من گھڑت روایتوں کے لیے استعمال کی جانے لگی خواہ ان کے راوی یہودی ہوں یا کوئی اور۔“ ۳۔ اسیں دیکھنے آں پئی
ایس کتاب وچ زلیخا دا عزیز مصر نال شادی توں پہلا یوسف علیہ السلام نوں خواب وچ وکھنا، بگھاڑ دا حضرت یعقوب علیہ
السلام نال گل بات کرنا، شعیب نبی دے بھتیجے مالک دا یوسف علیہ السلام نوں کھوہ چوں کڈھنا تے فیرا ونوں مصر لیجا کے
فروخت کرن لئی تیار کرنا، ویجن توں پہلاں درہم لے کے لوکاں نوں یوسف دی زیارت کروانا غرض بہت سارے بنی
اسرائیلی روایات توں اخذ کیے گئے واقعات دی بھرمار اے۔

ماخذ:

لکھاری نے تفسیر کردیاں بہت سارے ماخذاں توں استفادہ کیتا اے جنہاں وچ مختلف تفسیراں جویں غزالی، عباسی،
معالم، بغوی، تفسیر محمدی (موضح القرآن) مدارک تفسیر حسینی، بیضاوی وغیرہ قابل ذکر نیں:

تفسیر محمدی دے وچ تھوں اکثر کراں بیان   موضح الفرقان دی شمع رلاواں آن
اتے مدارک وچ تھوں تے تفسیر حسین   بیضاوی دے وچ تھوں آکھ سناواں عین
تے سورہ یوسف دے شان نزول بارے گل کردیاں نصیر بن حارث دا ذکر کردے نیں جسے نبی کریم تے قرآن مجید دی
رغبت کشش نوں ختم کرن لئی ملک عجم وچوں ”شاہنامہ“ مل خرید کے لیاندا تاں نچے لوک سُن کے خوش ہو جان تے ایس طرح نبی
کریم ول لوکاں دار رجوع گھٹ ہو جائے۔

دے زر بہتا اوس تھاں لیندا کل کتاب   شاہنامہ ناؤں کتاب دا لیندا ایہ خراب
لوکاں ایہہ قصہ جس وچ مختلف پہلواناں، بادشاہاں دا ذکر بہت سارے جھوٹ رلا ملا کے کیتا گیا سی تھوں ہتھ لیا۔ پر
ایہدی ہر دلعزیزی چوکی دیر قائم نہ رہ سکی قرآنی قصہ حضرت یوسف علیہ السلام اگے کیسے انسانی داستان کدوں کھلون دی ہمت
کرنی سی۔

سید غلام مصطفیٰ دی تفسیر سورہ یوسف وچ سبھ توں پہلے اُتے ”حمد“ یعنی اللہ تعالیٰ دی تعریف تے ایہدے وچ خاص
پر بندھ ایہہ کیتا گیا اے پئی اللہ تعالیٰ دے سارے صفاتی ناں شعراں وچ بیان کردتے نیں جویں:

تینوں حمد اللہ جی نام تیرا رحمان   اتے رحیم قدوس تو مالک کل جہان
تینوں حمد اللہ جی توں رزاق ستار   مالک خالق اساندا بخشہار غفار
تینوں حمد اللہ جی توں ہیں سمیع بصیر   قابض باسط رفع حاکم عدل قدیر
تینوں حمد اللہ جی تیرا نام شکور   معزّ مدل حفیظ ہیں غنی لطیف غفور
ایس توں بعد نعت وچ دی نبی کریم ﷺ دے صفاتی ناں ذکر کردتے نیں جویں:

یا رب بھیج درود توں خاص محمد نام   اسدی آل اولاد پر معہ اصحاب تمام
یا رب بھیج درود توں احمد حامد نوں   اوہ محمود احید ہے حافظ ناصر توں
یا رب بھیج درود توں طاہاتے یسین   اتے مدثر و الضحیٰ جسدے صفت حسین
یا رب بھیج درود توں اوپر شاہد نام   جو مشہود شہید ہے شافع روز قیام

ایس لکھت وچ سرخیاں اوس ویلے دے رواج موجب فارسی وچ دتیاں گیناں سن۔ ”در بیان تولد شدن حضرت یوسف علیہ السلام“ ”پرورش کردن یوسف علیہ السلام راعمه صاحب“ ”خفتن زلیخا در شب و دیدن خواب و ملاقات کردن یوسف علیہ السلام۔“

سورہ یوسف دی تفسیر کرن توں پہلا پیدائش یوسف علیہ السلام زلیخا تے زلیخا دا خوب وچ یوسف نوں ملنا، مختلف لوکاں دا زلیخا نال شادی دی درخواست کرنا تے اخیر عزیز مصر نال شادی ہو جان دے واقعات شعراں وچ بیان کیتے گئے نیں ایہہ سبھ کجھ بنی اسرائیلی روایات توں استنباط کیتا گیا اے ایہہ اک حقیقت اے پئی یوسف علیہ السلام دا واقعہ بھائیں تے سورہ یوسف دے ترجمے تشریح نال بیانیا گیا اے تے بھائیں مثنوی دی صورت وچ واقعہ نگاری کر کے جہدے وچ حسب منشا قرآنی آیتاں دی دتیاں گیاں نیں، ایس سارے احوال وچ بنی اسرائیلی روایات توں ڈاھڈی مدد لی گئی اے۔

سورہ یوسف دی تفسیر واٹھ ایس طرح نبھیا گیا اے۔

سورہ یوسف مکیتہ وہی مائتہ واحدے عشرہ آیتہ و اثنا عشر رکوعاتھا

سورہ یوسف مکی ہے اتے ایہہ ہکسوائی یاراں آیتاں اتے باران رکوعے ہین

بسم اللہ الرحمن الرحیم

شروع کرنا ہاں میں نام اللہ دے بخشش کرنے والا مہربان

کیٹی نام خدائے دے میں ایہہ شروع کلام اوہ رحمن رحیم ہے رزق دہندہ عام

بخشش کرے مومنناں اندر یوم جزا جس نے وعدہ اپنا دتا سچ سنا

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ۝۱

ایہ آیتاں کتاب بیان کرنے والے دیاں ہین تحقیق اساں اتاریا اوس نوں قرآن عربی تا جوتسین سمجھو۔

ایہ آیت قرآن دی واضح حال مبین حداس حل بیان کل بھیجیا رب متین

اتے نکھیڑے فرق ایہ اندر حل حرام عربی دیوچہ رب نے بھیجے ایہہ کلامے

اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ اِنِّیْ رَاِیْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرَ رَاِیْتُھُمْ لِّیْ سَاجِدِیْنَ ۝۵

جد کہیا یوسف نے واسطے باپ اپنے دے اے باپ میرے تحقیق میں ڈٹھایا راراں تارے تے سورج تے چن نوں ڈٹھا

میں انہاں نوں واسطے آپ دے سجدہ کرنے والے۔

جد یوسف نے آکھیا پؤ ڈٹھے خواب یاراں تارے شمس اک نالے اک مہتاب

دیکھیا میں وچہ خواب دے سجدہ کرن تمام بابا خواب تعبیر کہہ میرے کول کلام

ڈٹھی ایہ جد خواب سی یوسف باراں سال رات جمعہ شب قدر دی بغوی کرے مقال

یاراں تارے خواب دچہ یوسف دے اخوان سورج ہی باپ اوس مائی چند سیان ۹

فیر شعراں راہیں تفسیر کر دیاں آکھدے نیں پئی بعض مفسراں دے نیڑے یوسف علیہ السلام دی والدہ فوت ہو چکے سن

اوہناں دی ماسی (خالہ) چند دے روپ وچ آئی سی بخاری شریف دی روایت اے پئی یوسف علیہ السلام دی ماں خواب آون

توں پہلاں فوت ہو گیاں سن۔

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَكًا. ۱۰

پھر جد سنیاں زلیخا نے مکر انہاںدا آدمی بھیجا طرف بناندی تے تیار کیتیاں واسطے انہاندے سنداں۔

جدوں زلیخا سنی سی رناں دی گفتار سد بلا وی انہانوں کردیاں مکر مکار

مکر رناں بد غیبتاں بد خواہی اسجا اک کہن زنان تدبیر ایہہ دیکھن یوسف دا ۱۱

اوپر دتے شعراں وچ بقول مفسر زلیخا دا مصری اشرافیہ دیاں عورتاں نوں بلا کے یوسف علیہ السلام دا دیدار کرواندی

اے تے اوہ حسن یوسف توں مسحور ہو کے اپنیاں انگلیاں وڈھ لیندیاں نیں۔ قید دے دوران حضرت یوسف علیہ السلام دو جے

قیدیاں نوں اک خدا دی دعوت لئی پریر دے نیں:

لصاحبی ألسجن ارباب متفرقون خیر ام اللہ الواحد القہار.

ایہہ وہ بھالی قیدیو پچھاں میں اک بات مالک وافر چاہیے یا اک واحد ذات

تساں جو بتے رب ہے رکھے رنگ برنگ اک وڈا اک ٹکڑا مٹھیا میانہ سنگ

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ. ۱۲

کہیا یوسف علیہ السلام نے بھلا جاندا ہوتسیں جو کچھ کیتا تساں نال یوسف دے تے بھائی اوس دے جس وقت

تسیں نادان آہے۔

پھر یوسف نے اکھیا جانوں یوسف حال جو کیتی تساں اوس تھیں تے بھائی اُس نال

جد جاہل سی تساں نے کیتا ایہہ احوال بھائی بنیامین نوں اندر رستہ ڈال ۱۳

اوپر دتے شعراں وچ مفسر نے قرآنی آیت دی تشریح کردیاں اک نبی دے مقام مرتبے نوں برقرار رکھیا اے۔ اللہ

تعالیٰ دا چنیا تے ربی معرفت دا حامل ساری دنیا دا برگزیدہ انسان کس طرح عام لوکاں توں دکھ سوچ تے عمل دا مظاہرہ کردا اے۔

حضرت یوسف علیہ السلام اللہ تعالیٰ پیغمبر ہون دے نال نال تخت مصر تے دی رونق افروز سن ایس لئی اوہناں اپنے مقام مرتبے

موجب زیادتی کرن والے بھراواں نال معاملہ کیتا اوہ اوہناں نوں مندا نہیں آکھدے سگوں اوہناں دی غلط حرکتاں نوں ”دور

نادانی“ آکھدے نیں اوہناں دے بھرا آخر اک نبی دے اولاد سن ایس لئی اوہناں دی تعظیم و توقیر نوں شاعر نے اسے طرح

مد نظر رکھیا اے۔

منظر نگاری:

ایہہ تفسیر مثنوی دے رنگ وچ قصہ یوسف علیہ السلام نوں منظوم کر کے داستان دی صورت وچ لکھی گئی اے۔ مختلف

موقعیاں اُتے شاعر ماحول تے منظر دی وضاحت ڈاہڈے سوہنے تے من کچھویں انداز تے رنگ نال کردا اے۔ ہر منظر ایہناں

جانداراں پئی اکھاں وچ گھبھ جاندا اے۔ حضرت یوسف علیہ السلام نوں اوہناں دے بھرا جنگل وچ کس طرح دکھاں تے

افیتاں دی مار مار دے نیں درد تے سوز ڈلھ ڈلھ پیندا اے:

شمعون والوں پکڑ کے مارے ترت زمین سجدہ میری طرف تھوں ایہ ہے نال یقین

یوسف پھر روہیل دا پکڑے دامن آ مار تماچہ ایس نے دامن لیا چھڈا
 ہر اک دا جا پکڑا یوسف دامن سا ہر اک یوسف مار کے کردا ترت جدا ۱۴
 ایسے طرح زلیخا اپنی خواہش پوری کرن لئی حضرت یوسف علیہ السلام نوں اک توں بعد دوجی کوٹھڑی وچ قید کردی
 جاندی اے:

یوسف تائیں سد دی بی بی نال پیار رنگ محل ویکھاوَن سا چل تینوں دلدار
 یوسف نوں لے ٹُر پئی بیوی اوس مکان اگے یوسف توریا پچھے آپ روان
 جاندی ہر ہر کوٹھڑی جنڈرا دیندی مار اگے یوسف دا اوسنوں خبر نہ سار
 ستویں شیش محل وچہ جد پہنچی ایہہ جا یوسف اگے ماجرا رو رو دے سنا ۱۵
 اک شاہکار شعری فن پارے وچ منظر نگاری دا خاص پر بندھ کیتا جاندا اے جیہدے نال پڑھن سنن والی دی چینک
 برقرار رہندی اے۔

کردار نگاری:

سید غلام مصطفیٰ نے واقعہ یوسف علیہ السلام وچ اپنے کرداراں نوں ڈاہڈی محنت نال اُلکیا اے کردار متحرک تے
 جیوندے جاگدے نظریں پیندے نیں۔ حضرت یعقوب علیہ السلام اپنے پیارے بیٹے حضرت یوسف علیہ السلام دی جدائی تے
 کس طرح دکھاں توں لاچار ہوندے دسدے نیں:

سن یعقوب زمین تے ڈگدا ہو بے ہوش نعرے اوچی ماردا کردا بہت خوش
 لگا تیر فراق دا سینہ دے و چکار پارہ پارہ جگر کر نیر ہجر دو سار
 کھاوَن پیون بھلیا ہوش نہ سرت مکان حرم قبیلے وچھڑے جسم درست نجان
 دم دم ہجر فراق دی سانگ ہجر دی ہو بلے النہہ اگ دا سینے وچ کھلو ۱۶
 حضرت یوسف علیہ السلام دے حسن و خوبی دی وضاحت کڈے پھبویں انداز نال کردے نیں پئی اوہ اپنے حسن دادا
 تے ظاہری چھب نال پورے منظر تے حاوی نظر آندے نیں:

یوسف بیوی نال پھر آیا مرد کمال تاج سنہری سرے تے موتی پھمکن لعل
 کرتہ دامن موتیاں ہیرے جڑے ہزار زلفاں گل وچہ پایاں آیا وچہ دربار
 پٹکا لعل جواہراں بدھا ہویا کمر لعل جواہر ہیریاں انت نہیں کچہ زر
 چشمیں یوسف جان توں بلدیاں وانگ مثال وچہ مجلس اوس آئیا صاحب حسن جمال ۱۷
 ایس گل وچ کوئی شک نہیں پئی قصہ یوسف زلیخا دی کردار نگاری کرن لگیاں ہر مفسر تے شاعر نے حدوں
 ودھ محنت تے ریاضت کیتی اے۔ پرسید غلام مصطفیٰ دا کرداراں نوں اوہناں دے مقام مرتبے موجب پیش کرنا سلاہن
 جوگ اے۔

ما فوق الفطرت کردار:

چونکہ قصہ یوسف علیہ السلام اپنے اندر اک خاص داستانی رنگ رکھتا ہے ایسے لئی دلچسپی تے انہماک پیدا کرن لئی داستان وچ کئی واری ما فوق الفطرت عناصر دا ورتار اکتیا جاندا ہے۔ ایہناں مفسراں نے بنی اسرائیلی روایات توں وی فیدہ چکيا جس پاروں سانوں ما فوق الفطرت کردار تڑدے پھر دے نظر آندے نیں:

بڈھالسا جائیکے پکڑن اور بگہیاڑ	پھیر پترا یعقوب دے جاندے وچ اُجاڑ
سنگل پا کے اوس نوں پیش یعقوب لیا	ودا وسدی سبہ بھن کے دیندے خون لگا
پچھیا پھر یعقوب نے اوس بگہیاڑ سی	آ تعظیم لیا وندا پیش یعقوب نئی
قسم کھادی بگہیاڑ نے مینوں قسم ستار	تیں یوسف نے کھایا دس مینوں بگہیاڑ
طاقت دتی رب نے کرے کلام بحال	یوسف تیرا میں جے ویکھیا اکھیں نال
میری طرفوں یا نبی رکھ تسلی عام ۱۸	لحم سانوں پیغمبراں کیتا رب حرام

ایسے طرح جدوں مالک یوسف علیہ السلام نوں مصر دے بازار وچ لیان لئی دریائے نیل توں نہاؤن واسطے لے کے جاندا ہے تے پانی وچ داخل ہون توں پہلا اوہ کپڑے اتار دے نیں استھ شاعر دسدا ہے پئی جبرئیل علیہ السلام او تھے آکے تنبو (شامیانہ) تاں دیندے نیں تانجے حسن یوسف دے لشکارے نال خلقت بے ہوش نہ ہو جائے۔ ایسے طرح پریاں دا زلیخا دے حسن و خوبی نوں شگوارن لئی آؤنا، غرض ما فوق الفطرت کردار ایس داستان دی دلچسپی نوں ودھاو لئی ورتے گئے نیں۔

یوسف علیہ السلام دا کردار:

سید غلام مصطفیٰ ہوراں حضرت یوسف علیہ السلام دے کردار نوں بیان لئی ان گنت تجربے کیتے نیں حضرت یوسف علیہ السلام دا کردار ایس مثنوی دا سبھ توں بھرواں تے جاندار کردار ہے ایہہ کردار مڈھ توں لیکے اخیر تیکر پورے قصے وچ اچھتا رکھدا ہے۔

آ بیٹھا اوہ پلنگ پرچار ہویاں چشمان	لے کچہ صفتاں اوسدیاں کرساں نال زبان
سورج وانگوں چمکدا چہرا روشن خوب	سہتا قمر پچھان توں زلف سیاہ محبوب
چشم بدای رنگ پرانے کھول سیاہ	مرثاں تیر حذنگ دی ہووے نہیں نگاہ
سینہ صدر عمیق ہے بنی سیف باریک	ناف نافہ سی مشک دا ڈونگھا کھوہ تاریک ۱۹

حضرت یوسف علیہ السلام دی حیاتی دے دکھ وکھ پکھاں اُتے چانن پاندیاں اک یادگاری شخصیت بنا کے پیش کیتا ہے۔

زلیخا دا کردار:

ایسے طرح قصے دے زنانہ کرداراں وچ زلیخا جیہدا اصل ناں راحیل ہے اپنی نسوانی سوچاں تے سدھراں دے نال نال فارغ البالی، خوشحالی تے خوش خصالی پاروں قابل ذکر کردار بن کے سامنے آکھلوندی ہے۔ اوہدیاں

غلطیاں تے فروگذاشتاں انسانی خاصا سمجھ کے نظر انداز کرناں پنڈیاں نیں۔ حسن زینجا دی مورت کاری دا من کچھواں انداز سلاہن جوگ اے:

کچھ صفتاں اوسدیاں کرساں نال زبان	حُسن بے حد نہ حد اوس دتا جو سبجان
نک الف دیوانگ سی مژگاں خاص کمان	تھوڈی عجب چاہ سی موئے سر زندان
متھا روشن چند سی ورلے سی دندان	سرو آہا قد اوسدا نین رہن شرمان
خال سیاہ رخساریاں اوپر دہرے عیان	راکھی چوکیدار جیون بیٹھے چُست جوان
سینہ بہت کشادہ سی وانگوں صفا میدان	حافظ اوس میدان دے بیٹھے دو افغان
ناف نافہ خوشبوئی دا دہریا اوس مکان	سرخ اوس دے لبان دی لالیں داغ لگان
مونہہ چشمہ سی اوسدا وانگوں آب حیوان	لک مٹھی وچ آوندا نازک نرم سیان
زلفاں کالے نانگ سن مار مٹھی پہچان	ساد مرادا حسن ویکھ عاشق مر مرجا ۲۰

ایس تفسیر دا مطالعہ کردیاں سانوں ایہہ پہلو یار رکھنا چاہیدا اے پئی سورۃ یوسف دی تفسیر کرن لگیاں شاعراں واقعہ نگاری توں کم لے کے اپنے سہ دے انساناں نوں من کچھویں انداز نال قرآنی واقعات تے شخصیات بارے جانکاری دین دا جتن کیتا اے۔ لیکن ایہہ ضرور اے پئی سید غلام مصطفیٰ ہوراں سورۃ یوسف دی تفسیر کرن دے نال نال قصہ یوسف علیہ السلام دے واقعات نوں وی اک خاص ایچ نال بیان کیتا اے ایس قصے دے وچوں نکلن والے روحانی تے اخلاقی نتیجے بیان کر کے جتھے پنجابی تفسیری ادب وچ وادھا کیتا اوتھے پنجابی قصہ کاری نوں وی فروغ دین دی کاوش کیتی اے۔

حواشی:

- ۱۔ انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، ۱۹۹۷ء، ص: ۴۲۲-۴۲۱
- ۲۔ عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۸۹ء، ص: ۳۲۹
- ۳۔ محمد سجاد تنز الوی، ”اسرائیلیات اک جائزہ“، مشمولہ کتب تقاسیر میں اسرائیلی روایات از ڈاکٹر محمد ہمایوں عباس شمس، لاہور: سنگت پبلشرز، ص: ۴
- ۴۔ غلام مصطفیٰ، سید، تفسیر سورہ یوسف، لاہور: فقیر اللہ عبدالقادر وغیرہ مطبع محمدی، ۱۸۸۶ء، ص: ۱۲
- ۵۔ ایضاً، ص: ۳۰۲
- ۶۔ قرآن مجید، سورہ یوسف پارہ ۱۲، ۱۳، آیت نمبر ۲
- ۷۔ غلام مصطفیٰ، سید، تفسیر سورہ یوسف، ص: ۱۲
- ۸۔ قرآن مجید، سورہ یوسف، آیت نمبر ۴

- ۹۔ غلام مصطفیٰ، سید، تفسیر سورہ یوسف، ص: ۱۵
- ۱۰۔ قرآن مجید، سورہ یوسف پارہ ۱۲، ۱۳، آیت نمبر ۳۱
- ۱۱۔ قرآن مجید، سورہ یوسف پارہ ۱۲، ۱۳، آیت نمبر ۳۹
- ۱۲۔ قرآن مجید، سورہ یوسف پارہ ۱۲، ۱۳، آیت نمبر ۸۹
- ۱۳۔ غلام مصطفیٰ، سید، تفسیر سورہ یوسف، ص: ۱۱۵
- ۱۴۔ ایضاً، ص: ۲۰
- ۱۵۔ ایضاً، ص: ۴۳
- ۱۶۔ ایضاً، ص: ۲۴
- ۱۷۔ ایضاً، ص: ۵۵
- ۱۸۔ ایضاً، ص: ۲۵
- ۱۹۔ ایضاً، ص: ۸
- ۲۰۔ ایضاً، ص: ۷

